

Column

Marcel Dicke

Het geheim van de doodshoofdvlinder

Aardappeleters, zonnebloemen en irissen: wereldwijd zijn de schilderijen van Vincent van Gogh bekend en beroemd. Maar wist u dat Vincent ook insecten geschilderd heeft? Ik ken negen schilderijen waarop hij insecten heeft afgebeeld. Hij heeft ze allemaal in zijn laatste levensjaar geschilderd. Op één na zijn het allemaal vlinders. In het Van Gogh Museum in Amsterdam kunt u een klein schilderij vinden dat Van Gogh de titel *De doodshoofdvlinder* heeft meegegeven. Vincent schrijft in een brief aan zijn broer Theo hoe mooi de vlinder is.

vlinders en één gele vlinder, meestal zonder veel detail, soms zelfs moeilijk zichtbaar. Het schilderij *Het luchten van de gevangenen* biedt een goed aanknopingspunt voor Vincents fascinatie voor vlinders in het algemeen, en voor de doodshoofdvlinder in het bijzonder. Het schilderij laat de binnenplaats van een gevangenis zien, waar de gevangenen gelucht worden. Het biedt een trieste aanblik. De gevangenen, al even groengrijs gekleurd als de stenen waarop ze lopen en de muren die de ruimte omgeven, lopen met gebogen hoofd achter elkaar in een cirkel. Eén gevangene kijkt je aan. Het lijkt Vincent van Gogh zelf te zijn. Daarmee trekt hij de kijker in die tredmolen. Hij loopt mee in de troosteloze tred der gevangenen.

Foto: Jankie (creative commons)

... Vincent van Gogh heeft op de vlinder
inderdaad een doodshoofd afgebeeld, hoewel
de vlinder voor de rest sprekend op
de grote nachtpauwoog lijkt ...

Hij vond de vlinder in de tuin van de inrichting in Saint-Rémy-de-Provence waar hij verbleef, en hij schrijft: 'Om hem te schilderen had ik hem moeten doden en dat was jammer, zo mooi was het dier.' Vincent heeft op de vlinder inderdaad een doodshoofd afgebeeld, hoewel de vlinder voor de rest sprekend op de grote nachtpauwoog (*Saturnia pyri*) lijkt, met zijn groengrijze kleur, de vier in het oog springende 'ogen' op de vleugels en de witgele rand van de vleugels. De doodshoofdvlinder bestaat wel, maar ziet er anders uit. Waarom zou Vincent van Gogh dan toch de nachtvlinder met dat doodshoofd getooid hebben? Misschien dat het patroon op het exemplaar van de grote nachtpauwoog dat hij had gedood toch wel wat op een doodshoofd leek? Ook de witte aronskelken op de achtergrond zijn geassocieerd met de dood. De overige vlinders die Vincent schilderde zijn witte

Alleen wie verder dan de gevangenen kijkt en de blik omhoog richt, ziet plotseling twee om elkaar heen fladderende, baltsende koolwitjes. Zij kunnen deze troosteloze omgeving verlaten, de vrijheid tegemoet vliegen. Deze vlinders, vaak onopgemerkt door de toeschouwers, zijn de sleutel voor het begrijpen van dit werk en mogelijk voor het afbeelden van vlinders in andere werken in zijn laatste levensjaar.

Vlinders, en vooral witte vlinders, zijn al eeuwenlang het symbool van de ziel die voortleeft na dit aardse leven, gesymboliseerd door het rupsenstadium dat voorafgaat aan de vlinder. Vincent verbeeldt zo de uitweg uit zijn uitzichtloze, depressieve bestaan. De vlinders symboliseren de vrijheid. Dit schilderij zou wel eens een weergave kunnen zijn van de gevoelens van Vincent van Gogh voordat hij zelfmoord pleegde.

... de grote nachtpauwoog met de vier in
het oog springende 'ogen' op de vleugels ...

Foto: Nico & Co (creative commons)

De doodshoofdvlinder vinden we ook terug in de aangrijpende film *The Silence of the Lambs*. De politieagente Clarice Starling onderzoekt een aantal moorden, begaan door een psychopaat. Deze stroopt de huid van de rug van vermoorde vrouwen af en laat bij zijn slachtoffers een pop van een doodshoofdvlinder in de keel achter. Zij komt er via aanwijzingen van psychopathische ex-psychiater Hannibal Lecter achter dat de seriemoordenaar een travestiet is die is afgewezen voor een transseksuele operatie. Als op deze manier zijn wens om een metamorfose te mogen ondergaan geblokkeerd wordt, legt de psychopaat zich er op toe om de huid van vrouwen te verzamelen en tot een mantel te maken. Zo wil hij alsnog in de huid van een vrouw kruipen. De doodshoofdvlinder staat ook hier symbool voor een metamorfose, zij het een andere dan bij Vincent van Gogh en met heel andere gevolgen. De makers van de film hebben bijzonder veel oog gehad voor details. De poster van de film laat een doodshoofdvlinder zien en wie oppervlakkig kijkt ziet ook een doodshoofd op het borststuk van de vlinder, terwijl de tekening van de vleugels bij de doodshoofdvlinder (*Acherontia atropos*) hoort. Wie echter preciezer kijkt, valt het op dat het doodshoofd veel gedetailleerder is dan bij de echte doodshoofdvlinder. Het bestaat uit de lichamen van naakte vrouwen die in de vorm van een doodshoofd liggen. Dat maakt deze doodshoofdvlinder wel heel toepasselijk voor het thema van de

film. Dit idee is echter niet oorspronkelijk afkomstig van de ontwerpers van de poster, maar van de kunstenaar Salvador Dalí. In 1951 liet hij zich fotograferen met zeven naakte vrouwen die samen een doodshoofd uitbeelden. Dalí was immers ook gefascineerd door vrouwen, zij het niet met transseksuele neigingen. Ook de makers van de poster van de film *The Silence of the Lambs* gebruikten dus een oud beeld opnieuw.

Dalí was ook zelf veel met de dood bezig. En insecten speelden daarbij een belangrijke rol. In zijn dagboeken beschrijft hij dat hij gefascineerd was door de aanblik van een dode muis die door mieren in kleine stukjes naar het mierennest gedragen werd. Ik ken 154 werken van Salvador Dalí waarin insecten figureren. 74 daarvan beelden mieren af! Maar de angst voor de dood die Dalí had, is waarschijnlijk het beste te illustreren aan de hand van zijn schilderij *De hallucinogene torero*, waarin een jongetje in een arena staat waar de stier weliswaar gedood is maar een zwerm vliegen recht op het jongetje afvliegt. Dat jongetje is waarschijnlijk Salvador Dalí zelf. Bij mijn weten heeft Dalí de doodshoofdvlinder echter nooit afgebeeld.

Marcel Dicke werkt bij het Laboratorium voor Entomologie van Wageningen University. Deze tekst is in licht gewijzigde vorm eerder verschenen in het boek 'Blij met een dooie mug' (2011, uitgeverij Bert Bakker).